

บทปริทัศน์หนังสือ (Book Review)

Preah Bot : Buddhist painted scrolls in Cambodia
พระบฏ : ภาพวาดพุทธประวัติบนผืนผ้าในกัมพูชา

สมศักดิ์ พันธุ์ศิริ¹/Somsak Phansiri

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำหนังสือเกี่ยวกับพระบฏ เพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพระบฏ ภาพวาดพุทธประวัติบนผืนผ้าในประเทศกัมพูชา หนังสือเล่มนี้เป็นผลจากการเขียนร่วมกันของนักเขียน ๒ ท่าน คือ วิตโตรีโอ โรเวดา ชาวอิตาลี และ โสธน ยิม ชาวกัมพูชา ซึ่งทั้งสองท่านมีผลงานเขียนร่วมกันเกี่ยวกับพุทธศิลป์ในกัมพูชาอีกหลายเรื่อง หนังสือเล่มนี้ ต้นฉบับเขียนเป็นภาษาอังกฤษ มีเนื้อหาสรุปเป็นภาษาเขมรไว้ในตอนท้าย เป็นหนังสือขนาด ๘ หน้ายก มีภาพแทรกประกอบคำอธิบายตลอดทั้งเล่ม พิมพ์ด้วยกระดาษอาร์ตมัน จำนวน ๒๐๐ หน้า ตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๓ โดยสำนักพิมพ์ ริเวอร์ บุ๊ค ในกรุงเทพฯ ประเทศไทย ผู้แต่ง ได้แบ่งเนื้อหาของหนังสือออกเป็น ๓ ตอน ได้แก่ ตอนที่หนึ่งว่าด้วยประวัติความเป็นมาของพระบฏ ตอนที่สองว่าด้วยภาพวาด และ ตอนที่สาม ว่าด้วยเวสสันดรชาดก ซึ่งแต่ละตอนมีสาระสังเขปดังนี้

ตอนที่ ๑ ความเป็นมาของพระบฏ

ผู้แต่งเกริ่นนำว่า ผ้าพระบฏเป็นผลผลิตทางสังคมวัฒนธรรมของชาวกัมพูชา การสร้างผ้าพระบฏเป็นเครื่องแสดงออกถึงความศรัทธาอย่างแรงกล้าในพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการบำเพ็ญบุญกุศลผ่านการสร้างสิ่งที่แสดงออกถึงความศรัทธาอย่างสูง ผ้าพระบฏจึงมีความสำคัญในการเผยแพร่คำสอนของพระพุทธศาสนา การสร้างผ้าพระบฏ มีที่มาจากตำนานในประเทศอินเดีย การใช้ภาพวาดเล่าเรื่องพุทธประวัติเกิดขึ้นครั้งแรก เมื่อพระเจ้าปเสนทิแห่งแคว้นโกศล ทรงขออนุญาตพระพุทธองค์ สร้างภาพวาดแทนพระองค์

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

ในเวลาทีพระองค์เสด็จไปบนสวรรค์เพื่อแสดงธรรมโปรดพระมารดา และทรงสร้างพระแก่นจันทน์ขึ้นอีกตำนานกล่าวว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงแลเครื่องราชบรรณาการกับ พระเจ้าอุเทน โดยส่งผ้าที่วาดพุทธรูปไปให้พร้อมกันเขียนพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ คัมภีร์วินัยมูลสวัสดิวาทะ กล่าวถึงตอนหนึ่งที่พระพุทธองค์แนะวิธีการรักษาพุทธรูปด้วยผืนผ้าและแนะนำวิธีวาดภาพและจารึกด้วยคำสอนของพระองค์ไว้นอกจากนี้ในมหาปริณิพพานสูตร มีเรื่องราวที่เกี่ยวกับผ้าพระบฏว่า เมื่อพระมหากัสสปะไม่ต้องการจะบอกข่าวการปริณิพพานของพุทธองค์ให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบโดยตรง ท่านจึงสร้างผ้าที่วาดภาพเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับชีวิตของพระศาสดา ตำนานเหล่านี้ บอกถึงพัฒนาการของการวาดพุทธรูปลงบนผืนผ้า และบอกว่าผ้าที่วาดภาพที่สำคัญมีคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรมในขณะนั้น

คำว่า พระบฏ มาจากสองคำว่า พระ หมายถึง ศักดิ์สิทธิ์ และ บฏ หมายถึง ผ้า พระบฏ ถูกใช้ในการอธิบายพุทธประวัติเป็นเวลานานแล้ว เมื่อพุทธศาสนิกายเถรวาทแพร่หลาย ภาพวาดบนผืนผ้าจึงถูกนำมาใช้ในพิธีเฉลิมฉลองที่สำคัญ ผ้าที่วาดภาพจะถูกแขวนไว้ที่ศาลาหอนั้นของวัดเพื่อเป็นสื่อถ่ายทอดธรรมเทศนาที่ลึกซึ้งไปสู่ผู้มีศรัทธา ในกัมพูชามีเจ้านายชั้นสูงบางท่าน เปิดร้านวาดภาพที่ใกล้วังพนมเปญ กษัตริย์ทอดพระเนตรภาพแล้วทรงพอพระทัย ทรงบริจาคผ้าไหมให้แก่ภรรยาของพวกเขา ผู้แต่งจึงสันนิษฐานว่า ในปลาย คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ผ้าพระบฏถูกวาดตามคำสั่งของเจ้านายกัมพูชาชั้นสูง พระบฏที่เก่าแก่ที่สุดมีอายุในราว ศ.ศ. ๑๘๗๗ พบที่วัด เกรียง เซก ตามปกติพระบฏจะถูกวาดบนผ้าฝ้าย ผ้าไหม หรือผ้าฝ้ายใยสังเคราะห์ ไม่มีข้อจำกัดในเรื่องสัดส่วนของผ้า บางทีก็เป็นสามเหลี่ยม บางทีก็เป็นสี่เหลี่ยม ขนาดอาจจะต่างกันไป ปกติผ้าพระบฏเหล่านี้จะม้วนไว้เพื่อให้ขนย้ายไปมาได้สะดวก พอถึงจุดหมายแล้วก็จะถูกม้วนออกแล้วก็แขวนไว้ ศูนย์ของการสร้างพระบฏในกัมพูชา คือ กรุงพนมเปญ เมืองพระตะบอง และ เมืองเสียมเรียบ ผ้าพระบฏที่สร้างในศตวรรษที่ ๑๙ ผู้แต่งสันนิษฐานว่า วาดโดยศิลปินที่ได้รับการฝึกฝนมาจากกรุงเทพฯ ผ้าพระบฏที่ขมรวาสถวายให้วัดในช่วงเทศกาลเป็นการบำเพ็ญบุญกุศล หลังจากที่ผ้าพระบฏผ่านการอภิเษกแล้ว ก็จะถูกแขวนไว้ถาวรในศาลาฉัน หรือในกุฏิ แต่น้อยมากที่จะแขวนไว้ที่ผนังของวิหาร ในอดีตผ้าพระบฏเหล่านี้ใช้แทนภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหารที่เป็นไม้ซึ่งไม่สามารถจะวาดจิตรกรรมฝาผนังลงได้ ส่วนในที่ซึ่งไม่มีวิหาร ชาวบ้านก็จะตั้งโต๊ะหมู่บูชาแล้วแขวนพระบฏไว้ด้านหลัง บางครั้งจะพบว่า ผ้าพระบฏมักถูกนำมาแสดงที่หมู่บ้านในงาน ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต วันครบรอบวันตาย ประเพณีการเบิกเนตร พิธีตั้งเสาเชื่อนของหมู่บ้าน

พระบฏกับการบำเพ็ญกุศล

ผู้แต่งชี้ให้เห็นว่า การสร้างพระบฏเดิมทีได้รับแรงศรัทธาในพุทธศาสนาประกอบกับความเชื่อเรื่องบุญกุศล ที่กล่าวถึงในคัมภีร์อานิสงส์ ที่พรรณนาอานิสงส์ของการถวายผ้าที่วาดพุทธประวัติ การสร้างพระบฏจะทำให้ผู้สร้างได้บุญกุศล และการอ่านอักษรภาพบนผ้าพระบฏ อันเป็นสัญลักษณ์คำสอนของพุทธองค์

ทำให้ผู้อ่านได้บุญกุศลด้วย ส่วนคนที่ถวายทานและคนที่สวดสรรเสริญพุทธรูป หรือ คนที่เก็บดอกไม้ไปถวาย พระบฏก็พลอยได้บุญกุศลไปด้วย นอกจากนี้ ผ้าพระบฏยังถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ในงานฌาปนกิจศพ ในงาน อวมงคลเช่นนี้ ญาติของผู้ตาย เมื่อได้เตรียมโลงศพแล้วจะขอยืมผ้าพระบฏจากวัด จากนั้นก็ผ้าพระบฏ จะถูกนำไปแสดงไว้ที่กุฏิที่สร้างขึ้นเป็นการเฉพาะ พอเสร็จสิ้นพิธีฌาปนกิจศพ ผ้าพระบฏก็จะถูกนำไปคืนวัด ในงานศพ ผ้าพระบฏที่เป็นที่นิยมในงานเช่นนี้จะกล่าวถึงพระมาลัยไปไหว้เจดีย์จุฬามณี และ การลงจาก สวรรค์ขึ้นดาวดึงส์

ประติมากรรมพระบฏ

ประติมากรรมพระบฏเริ่มต้นในอินเดียเป็นเวลาหลายร้อยศตวรรษแล้ว จากภาพสลักพุทธประวัติที่ สาญจีสถูป มาจนถึงภาพสลักนูนต่ำที่ถ้ำอชันตา ส่วนประติมากรรมพระบฏในกัมพูชา มีรูปแบบพิเศษที่ควร กล่าวถึงคือ การให้ความสำคัญกับความงามของศิลปะแบบท้องถิ่น ที่ต้องการให้พระพุทธรูปมีพระพักตร์ อิม่อม มีพระเนตรเหมือนตากวาง ซึ่งเป็นรูปร่างคล้ายกับสตรีมากกว่าที่จะเป็นรูปพุทธรูปอันศักดิ์สิทธิ์ มีเส้นรัศมีล้อมรอบใหญ่กว่าองค์ประกอบอื่นๆ ในผ้าพระบฏของกัมพูชา ไม่มีภาพที่พระพุทธรูปเจ้าเดินบนพื้น ด้วยเท้าเปล่า มีแต่ภาพที่พระองค์เดินบนดอกบัว ประติมากรรมตอนที่พระพุทธรูปทรงเครื่องระชา กกุฎภัณฑ์อันเป็นสัญลักษณ์ของพระราชา ชัดแย้งกับสถาปัตยกรรมที่มีพระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิที่ มีให้เห็นหลายศตวรรษ อย่างไรก็ตาม ในปลายของศตวรรษที่ ๒๐ องค์ประกอบอื่นนอกจากพุทธเจ้ายังคง ได้รับความนิยมนอกจากอินเดียอยู่ เช่น มีผ้าผืนสีเขียว รูปแบบเสื้อผ้า แก้วแหวน รองเท้าเป็นรูปโค้ง ในเรื่องนี้ ผู้แต่งสันนิษฐานว่า คงเป็นเพราะว่าช่างวาดกัมพูชาจินตนาการถึงเหตุการณ์ในเรื่องที่เกิดขึ้นประเทศอินเดีย

รูปแบบของใช้ภาพเล่าเรื่อง

ผู้แต่งกล่าวถึงการเล่าเรื่องที่เป็นที่นิยมกันมากในกัมพูชา การเล่าเรื่องนั้นมีสองลักษณะ คือ ลำดับของการเล่าเหตุการณ์และรูปแบบที่ใช้สื่อสาร และนำเสนอท่าทาง ในการเล่าเรื่องและการสนทนา ช่างภาพจะใช้วิธีการเขียนภาพองค์ประกอบสำคัญและตำแหน่งที่ทำทางที่เกิดขึ้น ในการวาดเหตุการณ์ช่าง ต้องตัดสินใจเลือกแต่งตอนที่อยู่ในภาพที่มองเห็นได้เพราะพื้นที่ถูกจำกัดโดยขนาดของผ้าพระบฏ อย่างไรก็ตาม มีหลายวิธีการในการนำเสนอเหตุการณ์ต่อผู้ชม เช่น เรื่องราวพระเวสสันดรถูกแบ่งไว้เป็นกัณฑ์ ทำให้ ช่างภาพมีอิสระในการเลือกสรรมาวาด โดยใช้ฉากเดี่ยวบอกเหตุการณ์เดียวจากเรื่อง หรือใช้หลายฉาก เนื่องจากพระบฏจะเป็นผ้าใบแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่สามารถแบ่งออกเป็นสามตอน ซึ่งกรอบตอนต้นจะเป็น ตอนที่มีเหตุการณ์ที่รวมกันไว้สามตอน ได้แก่ ตอนต้นเป็นเรื่องพุทธรูปปะ กรอบตอนกลางเป็นเรื่องของพระ มาลัยที่ล้อมรอบโดยเทวดาและกรอบตอนปลายเป็นเรื่องของพระพุทธรูป หรือ ใช้การเล่าเรื่องแบบสรุป เนื้อหาต่อเนื่องหลายฉาก ซึ่งสามารถพบเห็นในพระบฏที่บรรยายเหตุการณ์สามเหตุการณ์ในผ้าใบผืนเดียว

โดยไม่มีเครื่องหมายแบ่งวรรคตอนเหมือนในตอนที่มีพระพุทธรูปองค์เสด็จลงจากเทวโลก ที่พระพุทธรูปองค์ปรากฏตัวในสองครั้งหรือสามครั้งในผ้าพระบฏเดียวกัน ฉากบนเป็นตอนที่พระองค์สอนพุทธมารดา รวมทั้งพระอินทร์ แล้วก็เสด็จลงทางบันได มาจนถึงโลกมนุษย์ แล้วก็แสดงพระธรรมเทศนาโปรดพุทธบริษัท รูปแบบการเล่าเรื่องแบบนี้พบเห็นในผ้าใบเล็กเรื่องพระเวสสันดรชาดกเหมือนกัน นอกจากนี้ยังมีอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การบรรยายในมุม คือ ภาพเดียวของพุทธประวัติบรรยายเหตุการณ์หนึ่งในชีวิตพระองค์ ล้อมด้วยฉากที่อธิบายเพิ่มเติมในกรอบหนึ่ง จะเห็นได้ว่า การวาดพระบฏไม่ว่าจะเป็นฉากเดียว หรือหลายฉากขึ้นอยู่กับพื้นที่อันจำกัดให้วาดนั่นเอง

การเลือกเหตุการณ์สำคัญมาวาดขึ้นอยู่กับตอนบางตอนหรือเรื่องราวที่มีหัตถ์จรรยในหลายๆปีหรือหลายศตวรรษ ในกัมพูชา ผ้าพระบฏหลายผืนถูกจำลองมาจากผ้าพระบฏสมัยก่อนๆ บางทีก็คัดลอกจากภาพที่เขาซื้อกันว่าศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นมงคล บางทีก็เป็นเพราะว่าช่างวาดต้องการคัดลอกผ้าพระบฏที่ขายได้เงินดี แม้ว่าเรื่องราวของพุทธรูปจะถูกวาดบนพระบฏในกัมพูชา ผู้แต่งตั้งข้อสังเกตว่า ตอนที่พระนางมาลัย ผืนเกี่ยวกับช่างเผือก เป็นที่นิยมในภาพจิตรกรรมฝาผนังไม่พบในผ้าพระบฏ ตรงกันข้ามกับเรื่องราวของพระมาลัย ซึ่งไม่ค่อยพบเห็นในจิตรกรรมฝาผนัง แต่พบมากในผ้าพระบฏ ผู้แต่งสันนิษฐานว่าเรื่องพระมาลัยถูกนำเข้ามาในกัมพูชาเมื่อครั้งสยามประเทศปกครองบางส่วนของประเทศกัมพูชา

การสร้างพระบฏและผู้อุปถัมภ์การสร้าง

ผู้แต่งกล่าวถึงความทุกข์ยากในยุคสมัยที่เขมรแดงเรื่องอำนาจว่าวัดหลายแห่งในกัมพูชาถูกเปลี่ยนเป็นยุ้งฉางข้าว บางแห่งถูกทำลายรวมทั้งพระพุทธรูป หลังจากยุคสมัยนั้น ชาวกัมพูชามีความพยายามที่จะฟื้นฟูการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังและผ้าพระบฏ แต่ผู้อุปถัมภ์การสร้างผ้าพระบฏหรือจิตรกรรมฝาผนังดูเหมือนจะซบเซาไปในกัมพูชาในปัจจุบัน เพราะว่าในปัจจุบัน การสร้างผ้าพระบฏได้กลายเป็นเรื่องพาณิชย์มากกว่าการถวายเป็นพุทธบูชา ทำให้การเลือกเหตุการณ์สำคัญมาวาดภาพการลดน้อยลงและการใช้ภาพวาดเล่าเรื่องก็พลอยหมดความสำคัญลงไปด้วย อย่างไรก็ตาม พ่อค้าในตลาดการซื้อขายของเขาก็พยายามกระตุ้นให้ช่างวาดเลียนแบบผ้าพระบฏโบราณ จึงทำให้ตลาดการซื้อขายผ้าพระบฏมีชีวิตชีวามากขึ้น ซึ่งในกัมพูชาปัจจุบัน จะพบว่าผ้าพระบฏที่วาดมีความสวยงามสะดุดตาจะถูกเคลือบด้วยพลาสติกเป็นอย่างดี

แหล่งที่มาและอายุของพระบฏ

ผู้แต่งมีความเห็นว่า ไม่มีพระบฏที่เหนือที่เก่าไปกว่าศตวรรษที่ ๑๙ พระบฏที่เก่าแก่กว่านั้นก็ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลาเพราะวัสดุผ้าหรือวัสดุที่ทำสลายไป ผ้าพระบฏที่เก่าแก่มักจะพบในพิพิธภัณฑ์ในอเมริกาหรือในประเทศไทย มีเพียงหนึ่งเดียวที่หลงเหลืออยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงพนมเปญ พระบฏที่เก่าแก่ที่สุดจนได้ว่าเป็นการวาดลงบนผ้าฝ้ายหรือผ้าไหม รังควันถูกละเลือนไปมากและรายละเอียดบางอย่าง

ถูกวาดโดยใช้แปรงขนเส้นเดียว เนื่องจากกัมพูชากับไทยมีความสัมพันธ์กันทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม ผู้แต่งจึงสันนิษฐานว่า พระบฏที่เก่าแก่ที่พบในกัมพูชาอาจจะถูกวาดขึ้นในประเทศไทยหรือช่างวาดที่ได้รับการฝึกฝนในประเทศไทย วิธีการอย่างหนึ่งที่บอกอายุสมัยของผลงานก็คือ รูปแบบการวาดที่ใช้ พระบฏที่เก่าที่สุด ใช้สีที่แบนไม่ใส ในขณะที่ภาพสมัยใหม่วาดด้วยสีน้ำมัน อีกอย่างหนึ่ง อวสานพจน์ที่รวมอยู่ในผ้าพระบฏปกติจะบอกชื่อเจ้าของ ผู้อุปถัมภ์ และบางทีก็ชื่อของช่างวาด ราคา วันเวลา บางทีอวสานพจน์ยังบอกถึงวัด อันเป็นแหล่งที่มาอีกด้วย ตามปกติแล้วอวสานพจน์จะบอกสิ่งที่เขียนสองอย่าง คือ ชื่อย่อของฉลากกำกับ ปกติจะเป็นตัวใหญ่ ใช้ตัวหนังสือ ตัวหนาสีขาว ในขณะที่ชื่อของผู้อุปถัมภ์หรือผู้บริจาคหรือช่างวาดถ้าถูกใส่ไว้ก็จะเป็นตัวเล็ก ใช้ตัวหนังสือสีดำ ผ้าพระบฏของกัมพูชาจะมีอวสานพจน์เป็นตัวอักษรเขมร แต่อย่างไรก็ตาม ผู้แต่งเห็นว่า ตัวอักษรเขมร ไม่ได้บอกว่ามีแหล่งกำเนิดในเขมร เพราะว่าตัวอักษรขอมนั้นใช้เป็นภาษาบันทึกคัมภีร์โบราณในยุคสมัยนั้นและยังคงสืบทอดการใช้มาจนถึงปัจจุบัน

เปรียบเทียบพระบฏของไทยและกัมพูชา

ผู้แต่งกล่าวว่ามีหลักฐานบางประการที่จะบอกว่าผ้าพระบฏอันไหนเป็นของไทยและกัมพูชา ประการแรก คือ อวสานพจน์ที่บอกชื่อคนบริจาคหรือช่างวาดเป็นของช่างกัมพูชาและชื่อวัดที่ได้รับการบริจาค ประการที่สอง คือรูปแบบและความคล้ายคลึงกันของพระบฏที่ลงวันที่ไว้ ในเรื่องรูปแบบที่ภาพถูกวาด มีข้อแตกต่างระหว่างของขนบธรรมเนียมของกัมพูชาและไทย คือ ทรงผมของบุรุษและเครื่องแต่งกายของกัมพูชาเป็นแบบยุโรปของบุรุษ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากฝรั่งเศส ผู้แต่งตั้งข้อสังเกตว่า พระบฏกัมพูชาไม่มีเครื่องเพชรและท่าทางการเคารพบางประการที่ไม่มีในพระบฏของไทย พระบฏของกัมพูชาแสดงให้เห็นถึงความเคารพอย่างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไม่มีภาพผู้หญิงเปลือยอกที่เป็นเอกลักษณ์ของพระบฏของไทย นอกจากนั้นก็เป็นทิวทัศน์โดยเฉพาะการวาดต้นไม้ อีกอย่างหนึ่งที่สังเกตได้จากพระบฏกัมพูชาคือการออกแบบเครื่องแต่งกายที่ตัวละครสวมใส่ สุดท้ายคือ รัศมีที่วาดรอบพระเศียรของพุทธองค์ที่บ่งบอกความศักดิ์สิทธิ์ ส่วนมากจะเป็นวงกลมในการวาดของชาวกัมพูชา แต่ไม่ขยายออกข้างบนหรือเป็นรูปน้ำตาเหมือนอย่างของไทย แต่พระบฏของไทยและกัมพูชามีความคล้ายคลึงกันอยู่อย่างหนึ่ง คือ การบ่งบอกพุทธศาสนานิกายเถรวาท

ตอนที่ ๒ ภาพวาด

ผู้แต่งกล่าวถึงประวัติของพุทธเจ้าในอดีต นับได้ ๕๐๐กว่าชาติ ที่พระองค์แสดงแก่สาวก ซึ่งกลายเป็นชาดกที่สำคัญทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ที่ชาดกสิบชาติแพร่หลายและมีความสำคัญยิ่งกว่าชาดกอื่นๆ การใช้ภาพเล่าเรื่องทศชาติมักพบเห็นในผ้าพระบฏของกัมพูชา ลำดับของชาดกทั้งสิบนั้นมีดังนี้ เตมียชาดก มหานกชาดก สามชาดก เนมิชาดก โมโหสถชาดก ภูริทัตชาดก มหานารทชาดก จันทกุมารชาดก วิรุทธบัณฑิตชาดก และ เวสสันดรชาดก นอกจากนี้ ผู้แต่งได้กล่าวถึง

ตำนานพระมาลัยว่าเป็นเหตุการณ์ตอนสำคัญในพระบฏของกัมพูชา เป็นการท่องเที่ยวของพระมาลัยบนสวรรค์ที่ร่มรื่นและในนรกที่น่าสะพรึงกลัว ในช่วงที่ไปนรกพระมาลัยก็ทำอภินิหารคือสร้างฝนเย็นให้ตกบนกระทะทองแดงใหญ่ที่เดือดที่กำลังต้มสัตว์นรก ทำให้ภูเขาคู่ที่เผาสัตว์นรกหายไป ท่านช่วยบรรเทาความทุกข์ของสัตว์นรก สนทนากับสัตว์นรก เสร็จแล้วท่านจะไปบอกข่าวให้แก่ญาติของพวกสัตว์นรกในโลกมนุษย์ และสั่งสอนให้พวกเขาไม่ประมาท ถวายทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จากนั้นท่านก็ไปเที่ยวสวรรค์เพื่อไหว้จุฬามณีสลับและสนทนากับพวกเทวดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านพบกับท่านเมตตริยที่พระมาลัยพยากรณ์ว่าท่านจะมาจุติบนโลกและดับทุกข์ของชาวโลก

ตำนานสุเมธดาบส

ตามตำนานเล่าว่าหลายอสงขัยมาแล้ว พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพราหมณ์ชื่อว่า สุเมธ อาศัยอยู่ในเมืองอมราวดี เมื่อยังเป็นหนุ่มอยู่ที่ทั้งสมบัติออกบวชเป็นดาบส เรียนรู้จนจบศาสตร์ทั้งปวง วันหนึ่งเมื่อสุเมธดาบสกำลังเหาะไปทางอากาศเห็นหนทางถูกกางแผ้วเพื่อให้พระที่ปึงกรพุทธเจ้าเสด็จผ่าน จึงได้ช่วยทำงานในขณะที่ทำหนทางอยู่พระที่ปึงกรพุทธเจ้าก็เสด็จมาพอดี สุเมธดาบสเห็นการไม่ทันจึงเอาตัวเองเป็นสะพานให้พระพุทธรองค์เดินผ่าน พระที่ปึงกรพุทธเจ้าจึงพยากรณ์ว่าเขาจะได้เป็นพุทธเจ้าในอนาคตนามว่า โคตมพุทธะ ภาพพระบฏแสดงให้เห็นว่า สุเมธดาบสเอาตัวเองทอดเป็นสะพานข้ามถนนที่ยังสร้างไม่เสร็จ คนงานถูกवादว่ากำลังขนหินด้วยบั้งก็ ช่างवादกัมพูชาได้เลือกเอามุมมองที่ไม่ค่อยจะเห็นในศิลปะของกัมพูชา นอกจากนั้นก็ยงवादพระอาทิตย์ตกที่งดงาม

ตำนานพระกัปปพุทธะ

ผู้แต่งกล่าวว่า พระกัปปะพุทธะในผ้าพระบฏในกัมพูชา ถูกवादเหมือนกับจิตรกรรมฝาผนัง การวางตำแหน่งของพระกัปปะพุทธะในผ้าพระบฏ พบว่าอยู่บนตำแหน่งบนของผ้าเพื่อให้ดูสูงส่งกว่าองค์ประกอบอื่นๆในเหตุการณ์ พระพุทธกัปปะทั้งห้าถูกवादให้ประทับบนอาสนะที่ใช้สัตว์เป็นสัญลักษณ์ พระกัปปะพุทธะทั้งห้า ได้แก่ พระกัปปะพุทธะในอดีต ๓ พระองค์ พระกัปปะพุทธะในปัจจุบัน ๑ พระองค์ และพระกัปปะพุทธะในอนาคต ๑ พระองค์ เรียงตามลำดับเหตุการณ์ดังนี้ พระกฤษณะ พระนาคะโคตมะพุทธะ พระกัปปะพุทธะ พระโคตมพุทธะ พระ อริยะเมตตริย นอกจากพระกัปปะพุทธะแล้ว ผู้แต่งชี้ให้เห็นว่า มีการค้นพบผ้าพระบฏชิ้นหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ แบ่งออกเป็นสี่แถวๆ ละเจ็ดพระองค์ จำนวนพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์นี้ ได้มาจากพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ที่กล่าวถึงในคัมภีร์พุทธทวารค์ โดยเพิ่มพระเจ้า ๔ พระองค์ คือ พระธรรมังกระ พระเมปิงกระ พระสรณังกระ พระโคตมะพุทธะ

ตำนานพระพุทธรบาท

ผู้แต่งเน้นความสำคัญของพุทธรบาทว่าเป็นสื่อให้เห็นถึงความประสงค์ของพุทธเจ้าที่จะเผยแพร่ธรรม ทำให้โลกรู้ธรรมด้วยการเดินสอน ในพุทธประวัติ หลังจากที่พุทธองค์ทิ้งพระราชวังไม่เคยใช้พาหนะอย่างอื่นเลยนอกจากเดินด้วยเท้า เป็นเวลา ๔๕ ปีขณะที่พระองค์เดินอย่างต่อเนื่องจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่ง จากหมู่บ้านหนึ่งไปอีกหมู่บ้านหนึ่งเพื่อสั่งสอนแล้วก็ประทับรอยพระบาทไว้ พระพุทธรบาทนั้นจะมีลักษณะที่สำคัญ ๓๒ ประการเป็นจักร พุทธรบาทเป็นสัญลักษณ์ของการเคารพและสร้างอภินิหารในปัจจุบัน ในกัมพูชาไม่พบว่ามีการวาดพุทธรูปที่เดินด้วยพระบาทเปล่าบนพื้น แต่พบว่าประทับยืนบนดอกบัวบานเมื่ออย่างก้าว ผู้แต่งตั้งข้อสังเกตว่า พุทธรบาทในกัมพูชา ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของการบูชาและไม่ได้รับสถานภาพที่สูงส่งเหมือนอย่างประเทศไทย ที่ปราสาทนครวัดมีภาพสลักเป็นภาพของพุทธรบาทเล็กๆ น้อยกว่าหนึ่งเมตร พระบรมพุทธรูปที่กล่าวถึงพระพุทธรบาท ที่เก่าแก่ที่สุด วัดได้ ๑.๙๕ เมตร ฤควาดบนผ้าที่ทออย่างหยาบๆ โดยใช้สีแดงวาดพระบรม มีลายสัญลักษณ์ที่เป็นมงคล ๑๐๘ ประการที่เกี่ยวข้องกับพุทธองค์หรือการสร้างโลก ตรงกลางจะเป็นจักรและสันเท้าจะมีทวีปและมหาสมุทรทั้งสี่ พระบรมพุทธรูปนี้มีนิ้วเท้าที่แสดงลายดอกกุหลาบที่ทำให้พระบรมพุทธรูปแตกต่างจากพุทธรบาทของไทย

เหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ

ผู้แต่งให้ทัศนะเชิงวิจารณ์ว่าพุทธประวัตินั้นเต็มไปด้วยเรื่องตำนานผสมกับเรื่องจริง พระบรมพุทธรูปหลายผืนฤควาด ให้โยงถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตของพระองค์ทั้งในฉากเดี่ยวหรือฉากที่ผสมกัน เหมือนอย่างจิตรกรรมฝาผนัง พระบรมพุทธรูปเป็นเหตุการณ์เกี่ยวกับชีวิตของพุทธองค์ที่อธิบายด้วยผ้า ฉากตอนที่สำคัญเกี่ยวกับพุทธองค์ถูกแสดงไว้ในผ้าพระบรมพุทธรูปของกัมพูชา ได้แก่ กำเนิด การย่างเจ็ดก้าว การออกออกภิเนษกรรม การทำทุกรกิริยา นางสุชาดาถวายข้าวและบาตร มหาประชาชนตีถวายเป็นสักการะ ชัยชนะเหนือพญามารและการตรัสรู้ พญานาคมุจลินท์ปกป้องพระพุทธองค์ พระพุทธองค์แสดงธรรมเทศนา พระพรหม และพระอินทร์ เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ แสดงธรรมเทศนาที่สารนาถ แสดงธรรมเทศนาที่เวฬุวัน เสด็จไปยังเทวโลกชั้นดาวดึงส์ และเสด็จลงจากเทวโลกชั้นดาวดึงส์ แสดงอภินิหารที่ป่าปาลิเลยยกะ เสด็จเยี่ยมพระราชบิดา เสด็จเมืองไวยศาลี การประทุษร้ายพระองค์ของพระเทวทัต การถวายทานที่เมืองกบิลพัสดุ์ มหาปรินิพพานของพระพุทธองค์ การถวายพระเพลิงและการแจกพระธาตุ และตอนพิเศษอื่นๆ เช่น การทำกสิณโดยเอาชากศพเป็นกรรมฐานและพิธีกรรมกสิณ

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยเวสสันดรชาดก

ผู้แต่งกล่าวถึง เวสสันดรชาดก ว่าเป็นชาดกที่นิยมกันมากในกัมพูชาในชื่อว่า มหาเวสสันดรชาดก เรียกสั้นๆ ว่า มหาชาติ กล่าวกันว่า ชาดกนี้เป็นสุดยอดของวรรณกรรมพุทธศาสนาในกัมพูชาก็ว่าได้ ผู้แต่ง

กล่าวถึงเวสสันดรชาดกว่าเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญซึ่งส่งผลให้เกิดภาพวาดเป็นจำนวนมากในวัดในเมืองพระตะบอง มีเหตุการณ์จำนวน ๒๑ ตอนจากเวสสันดรชาดก ที่ถ่ายทอดผ่านผ้าพระบฏ ใช้ภาพวาด ๒ ภาพหรือมากกว่านั้น ต่อหนึ่งกัณฑ์ มหาชาติมักจะถูกวาดบนแผ่นพระบฏเล็กๆประมาณ ๑๓-๑๔ ภาพ ผ้าพระบฏที่พิเศษมีอยู่ ๓ ชุด ซึ่งมีลักษณะเด่นและคล้ายคลึงกัน ชุดแรก พบที่วัดในเมืองพระตะบอง อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ชุดที่สอง พบที่กรุงเทพมหานคร ชุดสุดท้ายเป็นภาพพระบฏ ที่มีเนื้อหากระจัดกระจายที่ไม่สัมพันธ์กัน บทเทศนา ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นฝีมือวาดของช่างคนเดียวกัน นอกจากนี้ ผู้แต่งได้กล่าวถึงต้นฉบับเวสสันดรชาดกที่แปลโดยศาสตราจารย์ โคเวลล์และคณะ และต้นฉบับเวสสันดรชาดกของ โญก แดม โญก แดม นั้นเป็นนักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงของกัมพูชา ได้เรียบเรียงเวสสันดรชาดกขึ้นใหม่เพื่อให้ชาวกัมพูชาอ่าน โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นหลายๆกัณฑ์ รวมทั้งสิ้น ๑๔ กัณฑ์ ตีพิมพ์โดยสถาบันพุทธศาสนาของกัมพูชา กรุงเทพมหานคร ต้นฉบับของ โญก แดม มีเหตุการณ์บางตอนที่ไม่มีในต้นฉบับของศาสตราจารย์โคเวลล์ เพราะผู้แต่งเน้นความกะทัดรัด จึงมีบางตอนขาดหายไปและไม่นับเข้าในกัณฑ์

นอกจากนั้น ในกัมพูชามีต้นฉบับของพระเวสสันดรชาดกฉบับหนึ่งที่ถูกค้นพบโดยนักบูรพาคดีชาวฝรั่งเศสในคราวที่ค้นต้นฉบับตัวเขียนในวัดหลายแห่งในกัมพูชาเพื่อจัดทำข้อมูลวรรณคดีกัมพูชาที่จะแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส ต้นฉบับนี้ในกัณฑ์ที่ ๑-๓ กล่าวถึงเรื่องราวที่คล้ายกับเวสสันดรชาดกต้นฉบับของ โญก แดม แต่ตัวละครแตกต่างกันบ้างกัณฑ์ที่ ๔ กล่าวถึงอาณาจักร เทโวลงกา กัณฑ์ที่ ๕ เริ่มเรื่องการสวรรคตของพระเจ้าชาลี และมเหสี ตามด้วยการพรรณนาเรื่องวงศ์ของพระเจ้า ไสแหน เกามา และ วงศานวงศ์ที่ให้กำเนิดกษัตริย์ ๑๖๐,๐๐๐ พระองค์ กัณฑ์ที่ ๖ ย้อนกลับไปยังกล่าวถึงวงศ์สุดท้ายของพระเจ้าเทโวลงกา กัณฑ์ที่ ๗ ว่าด้วยพระเจ้าชาลีที่หนึ่งสวรรคตแล้วไปเกิดเป็นเทพเป็นเวลาห้าร้อยล้านปีแล้วจุติลงมายังโลกเป็นโอรสของพระนางมายา ได้แต่งงานกับเจ้าหญิงพินพาจนได้พระโอรสหนึ่งพระองค์นามว่าราหุล หลังจากนั้นก็ย้อนไปพรรณนาถึงลำดับวงศ์ญาติของเจ้าชาลี ซึ่งเกี่ยวข้องกับวงศ์ตระกูลของพระพุทธเจ้า ในเรื่องอายุของผ้าพระบฏ ผู้แต่งได้กล่าวว่า พระบฏที่เก่าแก่ที่สุดในเขมร มีอายุในราวศตวรรษที่ ๑๙ เป็นผ้า ๑๔ ชุดที่ได้ตรวจชำระและตีพิมพ์โดย คูเปญ และ ฮิง ฮุก ซี ในปี ค.ศ. ๑๙๘๑ อย่างไรก็ตาม ผ้าพระบฏทั้ง ๑๔ ชุดไม่ได้กล่าวถึงกัณฑ์สุดท้ายที่พบอยู่ในต้นฉบับของ โญก แดม ซึ่งเป็นเรื่องของชาลีกฤษณา แต่เป็นเหตุการณ์พิเศษที่ว่าด้วยการบูชาจุฬามณีเจดีย์ที่บรรจुพระเขี้ยวแก้ว เป็นเหตุการณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องเวสสันดรชาดก ซึ่งคูเปญ และ ฮิง ฮุก ซี สันนิษฐานว่าภาพเหล่านี้เป็นตอนที่ช่างกัมพูชาคิดขึ้นเอง

นอกจากนี้ ผู้แต่งยังกล่าวถึงประเพณีการเทศน์มหาชาติในกัมพูชาว่า พระสงฆ์กัมพูชาจะเทศน์เรื่องเวสสันดรชาดกในแต่ละกัณฑ์ ในวันออกพรรษาของแต่ละปี ทำให้ผู้ฟังก็จะได้รับบุญกุศล พอเทศกาลเทศน์มหาชาติของกัมพูชาเริ่มขึ้น พุทธศาสนิกชนผู้จิตศรัทธาก็มารวมตัวกันที่วัดแล้ว เจ้าอาวาสวัดจะแจ้งให้พระลูกวัดเข้าวิหาร จากนั้นเสียงสวดสาธยายก็เริ่มขึ้นจนกระทั่งเที่ยงคืน การเทศน์จะดำเนินต่อไปในวันต่อมา ถ้าหากว่ายังไม่เสร็จ ในพิธีกรรมอื่นเช่น พิธีบรรพชาอุปสมบท จะมีประเพณีสวดสาธยายพระเวสสันดรชาดก

บางตอน โดยเลือกเอาเฉพาะตอนที่ทรงผนวชเป็นดาบสที่เขาวงกต จนถึงตอนที่เสด็จกลับพระนคร รวมทั้งตอนขบขันของชุก ผู้แต่งย้าให้เห็นว่า ยังมีเวสสันดรชาดกบางตอนที่ถูกลืมที่ปรากฏในแผ่นหินทรายที่เก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงพนมเปญ เป็นสถาปัตยกรรมจากปราสาทนครวัด แผ่นหินทรายนี้อีกกล่าวถึงเรื่องราวบางตอนในเวสสันดรชาดก เช่น ตอนบริจาควางทรงของกษัตริย์ ตอนการบริจาควบุตรธิดาให้กับชุก และตอนการบริจาควพระเทวีให้แก่ท้าวสักกะ

จุดเด่นจุดด้อยของหนังสือ

หนังสือเล่มนี้มีจุดเด่นคือการนำเสนอประวัติความเป็นมาต่างๆของพระบรมในบริบทของชาวกัมพูชา และผู้แต่งแสดงให้เห็นว่า พระบรมของกัมพูชานั้นมีข้อแตกต่างจากพระบรมของไทยอย่างไร ในแต่ละบทผู้แต่งได้แทรกภาพพระบรมประกอบซึ่งถ่ายจากสถานที่จริงจากการสำรวจทั่วกัมพูชาของผู้แต่ง ทำให้หนังสือมีความน่าสนใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ผู้อ่านที่สนใจในเรื่องพุทธศิลป์ ผู้แต่งชี้ให้เห็นว่าการวาดภาพพุทธประวัติที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวกัมพูชาและเรื่องราวบางอย่างที่ปรากฏเฉพาะในผ้าพระบรมกัมพูชาเท่านั้น ส่วนจุดด้อยของหนังสือเล่มนี้อยู่ที่การขาดการนำเสนอข้อมูลเชิงลึกทางวิชาการซึ่งผู้แต่งไม่ได้ข้อมูลมากนัก อาจเป็นเพราะว่า ผู้แต่งหนังสือเล่มนี้ มุ่งเน้นไปที่ผู้อ่านที่เป็นนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศมากกว่าการนำเสนอเชิงวิชาการและอีกจุดประสงค์หนึ่งซึ่งผู้แต่งต้องการเน้นก็คือต้องการเขียนหนังสือให้ชาวกัมพูชาหันมาให้ความสนใจและศึกษาพุทธศิลป์ในผ้าพระบรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติ การเรียบเรียงหนังสือจึงเป็นการนำเสนอแบบธรรมดา เน้นที่รูปภาพประกอบของหนังสือมากกว่าเนื้อหาสาระ

คุณค่าของหนังสือ

หนังสือเล่มนี้มีคุณค่าทาง ประวัติศาสตร์ศิลปะ ประติมากรรม และหนังสือคู่มือด้านจิตรกรรมในกัมพูชา จุดเด่นอยู่ที่การนำเสนอภาพวาดพุทธประวัติบนพื้นฐานของความเข้าใจชาวกัมพูชา ขนบธรรมเนียม ประเพณีของการใช้ผ้าพระบรมในประเพณีต่างๆ เช่น งานศพ งานบรรพชาอุปสมบท งานฉลอง เป็นต้น ซึ่งไม่ค่อยจะพบเห็นนักในประเทศอื่นที่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทด้วยกัน นอกจากนี้แล้ว ยังมีอีกประเด็นหนึ่งที่ที่น่าสนใจที่ผู้แต่งได้นำเสนอ ได้แก่ ประติมากรรมของพระบรมของชาวกัมพูชานั้น จะเน้นให้พุทธรูปมีหน้าตาคล้ายสตรีมากกว่าที่จะเป็นภาพวาดบุรุษที่หน้าเคร่งและศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นบริบทของชาวกัมพูชา โดยเฉพาะ หนังสือเล่มนี้ทำให้ผู้อ่านได้ทราบว่า ช่างวาดภาพกัมพูชานั้นได้รับอิทธิพลมาจากช่างวาดของชาวไทยอยู่ไม่น้อย ผู้แต่งชี้ให้เห็นว่า ประเด็นนี้อาจเป็นเพราะว่า ประเทศไทยนั้นครั้งหนึ่งเคยมีอิทธิพลต่อกัมพูชา ทั้งทางการเมืองสังคมและวัฒนธรรม หนังสือเล่มนี้จึงเป็นการเขียนเพื่อเหตุผลหลายประการเช่น กระตุ้นเตือนให้ชาวกัมพูชาได้ซาบซึ้งและอนุรักษ์พระบรมอันเป็นมรดกของชาวกัมพูชาไว้ และเป็นคู่มือแนะนำเที่ยวชมพุทธศิลป์ของกัมพูชาสำหรับชาวต่างประเทศ

บทสรุป

หนังสือเรื่องพระบฏในกัมพูชาเล่มนี้เป็นหนังสือที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่อธิบายถึงประวัติ และความเป็นมาของพระบฏในกัมพูชาได้ค่อนข้างละเอียด ผู้แต่งทั้งสองได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้เป็นเวลาหลายปี จนสามารถนำเสนอเรื่องราวได้อย่างละเอียดและได้นำเสนอพุทธศิลป์ในแบบฉบับของชาวกัมพูชา พร้อมทั้งเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างพระบฏของไทยและพระบฏของกัมพูชา ตลอดทั้งอิทธิพลของช่างไทยที่มีต่อช่างกัมพูชาในการวาดภาพพระบฏ นอกจากนี้ผู้แต่งยังชี้ให้เห็นว่า พระบฏมีความสำคัญเพียงใดต่อชาวกัมพูชา เพราะว่าพระบฏถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ ในพิธีกรรมและประเพณีต่างๆ ในตอนท้ายผู้แต่งยังได้วิจารณ์ถึงความเปลี่ยนแปลงของการสร้างพระบฏในอดีตและในสมัยปัจจุบัน ซึ่งปัจจุบันนั้นการสร้างพระบฏไม่ใช่เรื่องของสร้างสิ่งของถวายวัดด้วยจิตศรัทธาแต่เป็นเรื่องพาณิชย์เข้ามาแทนที่ ความน่าอ่านของหนังสือเล่มนี้ อยู่ที่ผู้แต่งได้แทรกภาพพระบฏมากกว่า ๑๗๐ ภาพที่รวบรวมจากสถานที่ต่างๆทั่วกัมพูชาซึ่งมีความสวยงามและหาดูได้ยาก พร้อมทั้งตาราง คำอธิบาย และดัชนีค้นศัพท์ประกอบ

เอกสารอ้างอิง

Roveda, Vittorio and Sothon Yem. (2010). **Preah Bot: Buddhist Painted Scrolls In Cambodia.**
Bangkok : River Book.